

13:00-15:30

Panel / Özgür İrade: Bir Tema Üzerine Varsayımlar

Kognitif Nörobilim, Bilinçdışı ve "Özgür İrade"

İ. Hakan Gürvit

Istanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Nöroloji Anabilim Dalı, Davranış Nörolojisi ve Hareket Bozuklukları Birimi

Kognitif Nörobilim alanında son yıllarda "bilinçdışı" kavramı üzerine giderek artmakta olan bir ilgi var. Bu ilginin nedenlerinden biri beyinde uyarın ve bilgi işleme süreçlerinin çok küçük bir bölümünün bilinçli farkındalık gerektirmesi, bilinçli farkındalığın uyarının işlenmeye başlanmasından 500 milisaniye kadar sonra bilgi işlemenin daha geç evrelerinin alt yapıları olan yokuş aşağı unimodal asosiasyon ve heteromodal asosiasyon alanlarında meydana gelmesi. Bu durumda basit bir mantıkla ilk 500 msan. içindeki işlemlerin veya primer korteksler ve yokuş yukarı erken unimodal asosiasyon alanlarındaki işlemlerin bilinçli farkındalığa ulaşmadığı çıkarımı yapılabilir. Gerçekten de özellikle bellek alanındaki teorik ve pratik ilerlemeler sonucunda artık bellek işlevinin belli bir anatomik bölgede sınırlandırılabilir bir depoda yaşantı parçalarının saklandığı homojen bir özelliğe sahip olmadığını biliyoruz. Birbirinden farklı geniş boyutlu nörokognitif şebekelerin aracılık ettiği çok sayıda bellek biçimi var ve bunların ancak bir kısmı açık, yani bilinçli bellek iken, motor yetenek öğrenme veya prosedüral bellek, duysal ve semantik hazırlama belleği, emosyonel bellek, koşullanma belleği gibi bellek biçimleri ise örtük veya bilinçsiz bellek biçimleri. Bunların yanısıra kortikal körlerde ortaya konan hareketli nesnelere farkındalık olmaksızın ulaşabilme veya "kör görüş" fenomeni, yarı mekan ihmali hastalarda ihmal edilen, dolayısıyla farkındalığa ulaşmayan mekan yarısından kaynaklanan uyarınların belli durumlarda eyleme rehberlik edebilmesi gibi bilinçsiz işleme ilişkin deliller kognitif nörobilimin fazlasıyla ilgisini çeken durumlar. Böylesi fenomenler kognitif nörobilim ders kitaplarının daima "Bilinç" başlıklı bölümlerinde konu ediliyor ve bilincin ne olduğunu tartışmak amacıyla, onun tersi, yani bilinçli farkındalığın olmadığı durumları örneklendiriyor.

Diğer yandan, son çeyrek yüzyıldır, görece olarak genç disiplinler olan davranış nörolojisi ve nöropsikiyatri, geleneksel olarak psikanaliz ve benzeri dinamik psikiyatri akımlarının beyin yapısından bağımsız, aile ve sosyal dinamiklerin belirleyiciliğindeki nesne ilişkilerinin ürünleri olarak kavranan hastalıkların nöral korelatlarını aramakta. Bir biri ardına şizofreni, otizm, obsesif kompulsif bozukluk, depresyon, post-travmatik gerilim bozukluğu, vb. "fonksiyonel" psikiyatrik bozuklukların beyin şu veya bu bölgesindeki işlev bozukluğuna karşılık geldiğine ilişkin araştırma delilleri birikiyor. Mesulam ve arkadaşları, erken edinilmiş hasarların veya nöro-gelişimde sapmaların yine psiko-dinamik etmenlerin belirleyiciliğinde olduğu düşünülen kişilik bozukluklarını taklit eden sosyal davranışsal gelişimsel öğrenme bozukluğu, sağ hemisferik öğrenme bozukluğu gibi antitelere yolaçabileceğini olgu serileriyle ortaya koydular. Buna paralel bir gelişmeyle

Damasio ve arkadaşları erişkinde ventromedyal prefrontal hasarın DSM-IV'teki anti-sosyal kişilik bozukluğuyla uyumlu bir kişilik değişikliğine neden olduğunu gösterdiler. Bu çalışmacılar tümüyle bilinçli farkındalığın dışında ve çok öncesinde devreye giren ve "özgür" iradi kararda başlıca rolü oynayan somatik işaretleyicilerden yoksun kalan bu hastaların, karşı yöndeki çok açık ipuçlarına karşın sanki Freudien bilinçdışının temel güdüleyicisi olan tekrarlama kompulsiyonun direktifleri altındaymışçasına aynı hataları tekrarladıklarını gösterdiler. Gazzaniga ve arkadaşlarının, 1960'lardan beri süregiden ayırık beyin çalışmaları, dille donanmış bir organizma olan Homo sapiens'te beynin bir yarısının sembolizm yetenekleriyle birlikte, dış gerçeklikten radikal olarak ayrıldığını ve bu dış gerçekliğe ait tümüyle iradi kontrol dışı ve rastgele fenomenleri ve davranışa yolaçan bilinçli farkındalık dışında kalan nedensellikleri, dilin yapısı gereği, sanki rasyonel bir nedensellik taşıyormuşçasına, sanki davranış tümüyle özgür bir iradenin eseriymişçasına yorumladığını ileri sürdüler (sol hemisfer yorumcusu).

Tüm bu gelişmeler kognitif nörobilimin dinamik psikiyatrinin, özellikle de psikanalizin "işine burnunu sokmaya" başladığının örnekleri. Dolayısıyla, artık beyinde bilinçdışının yeri keşfedilmeye başlandı ve kendisine "nöro-filozof" adını da uygun bulan Amerikan indirgemeci materyalistlerinin de öngördükleri gibi, gerçekte bir bilim değil de "halk inancı" olan psikoloji, nörobiyolojideki bu baş döndürücü gelişmeler sonucunda kaçınılmaz olarak "indigenecek" mi?

Buna cevap "hayır" olmalı. Yukarda sözedilen bilinçli farkındalık dışındaki işleme biçimleri bazen "örtük", yani İngilizce "implicit" kavramıyla karşılandığı gibi, bazı durumlarda bunlar için "bilinçsiz", yani İngilizce "unconscious" kavramı da kullanılıyor. Bu sıfat şeklindeki kullanım, isim şekli ile teorik bir kavrama karşılık gelen Freud'un "unconscious-bilinçdışı" ile temelden farklı. Freud 1915 yılında aynı isimli makalesinde bu iki kullanım arasındaki farkı tartışıp, sıfat şekliyle her hangi bir anda bilinçli farkındalığa ulaşmayan materyele karşı, isim şekli olan topografik modelindeki bilinçdışının (unbewusste) represyon yoluyla bilinçli sistemlerden radikal olarak ayrılmış ve insan davranışını belirleme yeteneğine sahip materyeli taşıdığını söyler ve psikanalizi akademik psikolojiden farklı olarak teorik nesnesi bilinçdışı olan bir bilim olarak kurar. Freud sonrası Anglo-Sakson ekoller psikanalizin bu epistemolojik olarak özerk bir insan bilimi olma durumunu, bilinçdışını içgüdülere indirgemeye biyolojizmin etkilerine maruz bırakarak bulanıklaştırırlar. Freud'un 1950 sonrası Lacan tarafından yeniden okunmasıdır ki "dil gibi yapılanmış" bilinçdışının insan beyнинin içinde bir yerde değil de öznelerarası bir alanda sembolik düzende aranması gerektiğini gösterir. Bilinçdışı "Öteki'nin söylemi"dir; eyleyen öznenin sembolik düzen tarafından belirlenmesidir.

Sonuç olarak "bilinçdışı" kognitif nörobilim alanında insan beyni içinde bir yerde keşfedilemeyecek. Bilinçdışının bilgisi dil bilime ilişkin kavramlarla psikanaliz içinden edinilmeye devam edecek. Kognitif nörobilimdeki gelişmeler bu alandaki çalışmacıların perspektiflerinde de, psikanalistlerin çoktan edindiği bir paradigma değişikliğini birlikte getirmeli: özgür iradesiyle eyleyen insan öznesi bir yanılısamadır, insani eylemler bilinçli farkındalığın dışında kalan etmenlerce üst belirlenirler. Karar verme mekanizmalarına ilişkin çalışmalar, ventromedyal prefrontal hasar ve ayırık beyin çalışmaları bu yeni kavrayışın temelleneceği alanlar olarak değerlendirilmelidir.